

Intellektus és karakter

Noha az intellektus és a karakter egymást erősítő vagy éppen egymást gyengítő jelenségei régóta foglalkoztatnak, valójában sohasem próbáltam e témát tudományosan elemezni. A gondolat is csak úgy vetődött fel bennem, hogy az ilyen jellegű személyes élményeim kapcsán vissza-visszatértem ahhoz a Lukács Györgynek tulajdonított mondáshoz, hogy „a teljesítmény karakter kérdése is”. Aztán egyszer egyik kollégám úgy jellemezte valakit, hogy „jobb az intellektusa, mint a karaktere”. És miközben azon gondolkodtam, hogy a Zsolnai emlékülésen hogyan találjam meg a helyes arányt a személyes és a szakmai mondanivalóm között, arra jöttem rá, hogy éppen az intellektus és a karakter témája az, amiben e két szempont szervesen összekapcsolódik.

A mikor Zsolnai József a 70. életévét betöltötte, az akadémiai ünnepi ülésen úgy találtam jellemezni a neveléstudományban betöltött egyedi szerepét, hogy ő volt az, aki megalkotta a reverzibilitás pedagógiáját. De csak most lett számomra világos, hogy a reverzibilitás nem csak a pedagógiájának, hanem az intellektusának és a karakterének is a sajátja volt, mert azokat is meg tudta fordítani.

Intellektus

Egy beszélgetés során egyszer azt mondta nekem, mivel viszonylag korán ráébredt arra, hogy nem elég okos, tudatosult benne, ha teljesíteni akar, kitartóan szorgalmasnak kell lennie. A legtöbben persze mit sem kételkedtek az okosságában, Szebenyi Péter például egyenesen „östehetségnek” tartotta. Szerintem a reverzibilitás képességében állt az („ös”-) tehetsége, abban, hogy újból és újból feltette a már megválaszoltnak hitt alapkérdéseket, és a válaszokat megfordította. Két példát mondanék erre.

Közismert a fejlődés-lélektani iskolának az a tétele, hogy az absztrakt fogalmi gondolkodás statisztikusan 11–12 éves kor körül alakul ki a legtöbb tudományterületen. És noha Bruner, a kognitív pszichológia jeles amerikai képviselője már a konkrét-képi (ikonikus) gondolkodásból az absztrakt fogalmi (szimbolikus) gondolkodásba való átmenet szintjén is alkalmazta a kutatást mint tanulás-, tanítás-módszertani technikát, az általános pedagógiai gyakorlatban a kutatási képességek fejlesztése – ha egyáltalán – jóval a serdülőkor utáni időszakra tolódott el. A kutatással kapcsolatos másik ilyen megválaszoltnak hitt kérdés az volt, hogy kutatási képességekre alapvetően a diplomásoknak, illetve a tudományos munkát végző értelmiségieknek van szüksége.

Zsolnai mindkét választ megfordította. Először csak 9, később már 6–7 éves kisiskolás tanulókat is engedett megméretetni azon az országos versenyen, melyen bármely témában a saját kutatási eredményeiket mutathatták be a fiatalok és a még fiatalabbak. Saját fülemmel hallottam, milyen komoly és szakszerű előadások születtek tanítóik, tanáraik, olykor szüleik segítségével, ezzel is terjesztve a másik megfordított gondolatot, hogy a kutatás nem a kutatók privilégiuma, hanem az életre felkészítő „életvezetési technika” is

egyben. Ez utóbbi már az én kifejezésem, amit alapvetően az ő „kutató mozgalmának” gondolatisága és tapasztalatai alapján fogalmazhattam meg.

A kutatás-fejlesztés sajátos felfogása is jól példázza Zsolnai intellektusának reverzibilitását. Szakmai körökben a kutatás és a fejlesztés általánosan elfogadott kapcsolata lineáris jellegű: a kutatás azért van előbb, hogy megalapozza a fejlesztést. Nála ez a kapcsolat körkörös természetű: a fejlesztési célokból jönnek a kutatási témák és a kutatási eredményekből az új fejlesztési célok. A törökbálinti iskolakísérlet ezt a felfogást modellálta abban az általa akciókutatásnak nevezett több évtizedes tevékenységsorban, melyben a kutatás és a fejlesztés egymást görgette előre.

A reverzibilitás mellett és azzal szoros összefüggésben intellektusának másik jellemzője, hogy mindent befogadott. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a hazai pedagógiai

szubkultúrát a legnehezebben, ahogy az is csak nehezen fogadta be őt.) A „minden” nála a tudomány egészére vonatkozott, pedagógiai felfogására ez a „minden egész” hatott. Évtizedeken át olvasta rendszeresen a *Magyar Tudomány* című folyóiratot, hogy megtalálja az iskolai gyakorlatba is bevihető kapcsolatot a legkülönbözőbb diszciplínák és a pedagógia között. Először csak a nyelvpedagógia területén próbálkozott, közismerten a NYIK, azaz a „Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés” programjának keretei között. Később aztán a „minden egészre” tágitotta a határokat, melynek megint csak a törökbálinti iskolakísérlet volt a modellje. A sakk mint tantárgyi program-elem jól mutatja, hogy nem a diszciplínát vitte be az iskolába, ebben amúgy se lett volna túl sok újdonság, hanem a sémaelmélet gyakorlati alkalmazását mint a gondolkodásfejlesztés egy lehetőségét, mely elmélet a kognitív pszichológiában éppen a sakkozók természetrajzában tanulmányozásából született. A „minden egész” volt az ő iskolapedagógiája, melyben a határokat nem a neveléstudományok, de még nem is a társ- és egyéb tudományok, hanem csak a pedagógiai funkcionalitás szempontjai szabhatták meg.

A Max Weber-i ideáltípusok közül szerintem Zsolnai az értékracionális cselekvők típusába illik bele. Intellektuális értelemben a tudományt tekintette a legfőbb értéknek, és ebben a vonatkozásban tartotta magát a szellem emberének. A karakterjegyek közül pedig a moralitást értékelte a legtöbbre, ami éppen azt jelentette nála, hogy csak az lehet morális, aki a saját értékei mentén halad. Azt becsülte másokban (amint magában is) a legjobban, ha hozzá hasonlóan más is self-made-man volt. Aki, ahogy ő, alacsony, képzetlen társadalmi szubkultúrából jött, mégis a szellem emberévé és morális emberré tudta tenni magát.

Karakter

Ha egy ember karakterét meg akarjuk érteni, minden bizonnyal nagy segítségünkre van ebben annak megfigyelése is, hogy cselekedeteit mi motiválja elsősorban. A Max Weber-i ideáltípusok közül szerintem Zsolnai az értékracionális cselekvők típusába illik bele. Intellektuális értelemben a tudományt tekintette a legfőbb értéknek, és ebben a vonatkozásban tartotta magát a szellem emberének. A karakterjegyek közül pedig a moralitást értékelte a legtöbbre, ami éppen azt jelentette nála, hogy csak az lehet morális, aki a saját értékei mentén halad. Azt becsülte másokban (amint magában is) a legjobban, ha hozzá hasonlóan más is self-made-man volt. Aki, ahogy ő, alacsony, kép-

zetlen társadalmi szubkultúrából jött, mégis a szellem emberévé és morális emberré tudta tenni magát.

Karakterének másik jellemző vonását abban látom, hogy kitüntetetten önreflektív volt. Kevés olyan embert ismerek, aki ennyire tudatában lett volna az erényeinek és egyben a szélsőséges megnyilvánulásainak is. Két beszélgetésünk egy-egy részletét idézném fel ezzel kapcsolatban.

Pedagógiai körökben egy időben gyakran vádolták azzal, hogy üldözési mániája van. Persze nem klinikai, hanem köznapi értelemben. Valóban volt olyan időszak, és nem is egyszer, amikor nagyon ellene ment az általánosan elfogadottnak vagy éppen szakmai, egzisztenciális érdekeket sértett elméleti tételeivel, iskolai gyakorlatával. Ilyenkor a jogos és a jogtalan kritikákat is nagyon rosszul élte meg, és valóban, már-már reflexszé vált nála, hogy őt üldözik, hogy őt a pozícióban lévő ki akarják taszítani.

Az idők folyamán azonban a helyzete alapvetően megváltozott. Akadémiai körökben ismertté és nagyon is elismertté vált, szinte minden írását kiadták, az MTA doktora lett, egyetemi professzor, és számos más vezető pozíciót is betöltött. Egy ideig a Pedagógiai Bizottság tagjainak sorába is beválasztották. A hivatkozott beszélgetésünk már ebben a sikeres időszakban történt, melynek során hosszan és felindultan panaszkolt, hogy mint mindig, most is minden módon akadályozzák, és mindent megtesznek azért, hogy tönkretegyék, amit élete munkájával felépített. Nem nagyon figyelt rám, meg aztán nem is akartam túl korán közbeszólni, hogy azért ez nem egészen így van, míg végül megkocogtattam a vállát és halkán megjegyeztem: „rossz hírem van, már nem üldöznek”. Azonnal abbahagyta, és úgy elkezdett nevetni saját magán, ahogy csak nagyon ritkán láttam nevetni.

Egy más alkalommal, visszaidézve közös közintézményi életünket, én panaszkodtam neki arról, hogy első számú vezető korában hányszor használt imperatívuszt, mennyire gorombán beszélt néha azokkal, akiket nem tartott sokra, mennyire nem tűrt időnként ellentmondást, és ezek eseteit fel is idéztem. Sokáig figyelmesen hallgatott, aztán tündőően azt mondta: „tudod, akkor még diktátor voltam”. Ez a megjegyzése ebben a kontextusban lenyűgöző hatást tett rám.

*

Sokan ellentmondásos személyiségnek tartották, ahogy mondani szokták: nagy erényekkel és nagy hibákkal. Én nem tartom ellentmondásosnak. Ellenkezőleg. Intellektusa és karaktere szerintem tökéletes egységet alkotott, mert a legkülönbözőbb intellektusú és karakterű emberekre gyakorolt hatalmas szellemi és személyes hatásában egyesült. Eredeti intellektus és összetéveszthetetlen egyéniség volt, és nem hiszem, hogy ezt bárki is elvitatná tőle.